

חנה גרפי פישר

מדחייה חברתית לילד שמח בביתהספר

גרסה מתקדמת ומעודכנת ל"טיפול במעטפות"

התערבות מערכתית וגישה חינוכית

חנה גרפי פֿישר

מדחייה חברתית לילד שמח בביתהספר

גרסה מתקדמת ומעודכנת ל"טיפול במעטפות"

התערבות מערכתית וגישה חינוכית

A

כרמל • ירושלים

Hannah Grafy-Fisher

From Social Rejection to a Happy Child at School

עריכה לשונית: בני מזרחי

מסת"ב 978-965-540-791-4

© הוצאת כרמל

ת"ד 43092, ירושלים 91430

טל' 6540578-02; פקס 6511650-02

דוא"ל: books@carmelph.co.il אינטרנט: www.carmelph.co.il

תשע"ח / 2018

מבוא

הדבר יישמע פנטסטי וכתסריט בדיוני. ילד יקום בבוקר וירצה להגיע לביתהספר.

הוא ייכנס בשערי ביתהספר בתחושה נהדרת, כניסה שיש עמה ציפייה לבאות. הוא יניח את ילקוטו לרגלי השולחן בתחושה רגועה וייצא להפסקה בתחושת ביטחון והתלהבות, ישחק בשמחה בהפסקה, ויחזור ממנה אל הכיתה באותה ציפיית שמחה והתרגשות.

האם יכול להיות מצב שכל התפיסה שלנו את עולם הילדים בביתהספר היא שגויה? ואם כן, האם לא הגיע הזמן להגיע למסקנה הזו: ילדים סובלים בביתהספר איננו מצב נדיר. למען האמת, ילדים רבים מדי אינם אוהבים ללכת לביתהספר. ילדים רבים, למרבה הצער, מגיעים למצבים שהם אף סובלים מהשהייה בו. הם סובלים מהלימודים, מהחברים, מהמורה. אף מורים לא מעטים, בדומה לילדים, אינם מאושרים ללכת לביתהספר. מורים פועלים במאמץ ניכר להביא לכך שילדים ירגישו טוב ונעים בביתהספר, אך בדומה לילדים, על אף שהם מתאמצים מאוד להתמודד עם כל המטלות שמציב להם היומיום בביתהספר, הם עלולים להרגיש בסוף יום מרוקנים, שמשוהו אינו מתנהל נכון, או שהילדים התפרעו מדי, או שהם צעקו והענישו מדי, או אחד הילדים מטריד אותם, או שההורים, או המפקחת... מדוע, אם כן, בעולמנו המודרני והמפותח, שהוא כה רב מידע ואפשרויות, ילדים ומורים לא מעטים סובלים בביתהספר? מדוע אחרי כל המאמץ המושקע של צוות ביתהספר זוהי התוצאה הסופית?

ילד שמח בביתהספר הוא לאו דווקא ילד שהצליחו למצוא לו מסגרת נדירה, פרטית, ייחודית, יקרה. לא ילד שמבדרים אותו

בבית־הספר במקצועות מעניינים, לא מי שיתמזל מזלו והוא יקבל מחנכת טובה, לא ילד שייתנו לו תפקידים ויעצימו אותו, או בגלל שבית־הספר הוא בעל אג'נדה חינוכית ייחודית מרשימה. השמחה שלו אינה פועל יוצא של גורמים חיצוניים שיעוררו את שמחתו. הוא יהיה שמח כי זה יהיה מצבו הבסיסי, הפנימי. הוא יהיה שמח כי בית־הספר יהיה סביבת גידול שמתאימה לצרכיו ההתפתחותיים. לילד שמח בבית־הספר לא נדרשים תקציבים גדולים, ולא נדרשים מאמצים נכבדים. נדרש רק דבר אחד, להבין מה ילד בבית־הספר צריך ולספק לו את זה.

ובכן, מה צריך ילד בבית־ספר?

הוא צריך מענה לצורך המשמעותי של השלב ההתפתחותי – שלב חביון, שבו הוא נמצא – וזו הזנה חברתית. כלומר, הזנה המחברת ילדי כיתה אוטונומית.

חברת הילדים בגיל החביון הופכת להיות חברה אוטונומית. גוף של חברת ילדים שיש בו היררכיה, שיש לו חוקים ומערכת אכיפה והענשה. זוהי חברה מגובשת, בעלת מבנה וסדר, שנעה כגוף אחד, באופן אוטונומי, שאינו מונחה על ידי גורמים חיצוניים כגון: הורים ומורים. התנהלותו ותנועתו נובעים מתוכו והינם אחידים ועצמאיים. בגיל החביון, חברת ילדים אוטונומית זו מזינה את צרכיו ההתפתחותיים; צרכי הזולתעצמי של גרנדיוזיות, אידאליזציה ותאומות וכן את הצורך של התפתחות פונקציית הכפיפות הנפשית.

כל פעילות, מפגש או למידה, יוצאים מבסיס ההבנה שלילד יש צורך בהזנה חברתית, שצורך זה הוא המשמעותי ביותר בגיל בית־הספר היסודי ושהוא בעל עוצמה אדירה. זאת, בניגוד לשלבים המוקדמים בהתפתחות, שבו ההורים והמשפחה היו הזולתעצמי, מספקי הצרכים העיקריים של הילד הרך. בבית־הספר היסודי, החל מכיתה ב' ועד כיתה ה', הוא המסגרת העיקרית שבה הילד מקבל הזנה לצרכיו ההתפתחותיים. ולכן, תפקידו העיקרי והחשוב ביותר של בית־הספר הוא לספק לילד את הצורך החיוני וההכרחי של הגיל הזה. סיפוק הצורך הזה יוביל את הילד למצב שבו הוא ירגיש שסביבתו מזינה אותו במוטאמות שקטה ובלתי "חורקת", ובכך תתאפשר התפתחותו הטובה והתקינה. ברצוני לטעון טענה מפתיעה, ולפיה כלל הילדים – גם אלה

החריגים, שפעמים רבות מערכת החינוך מתקשה להכיל והם נפגעים מהמסגרות הרגילות למסגרות של חינוך מיוחד, ילדים בעלי קשיים וליקויים, עיכובים וחסכים – יכולים להרגיש את אותה שמחה בבית־הספר, בחברת ילדים רגילה, כאשר היא מושתתת על ההבנה ההתפתחותית של הגיל.

כיצד ניתן לעשות זאת? כיצד עונים על הצורך ההתפתחותי המרכזי של גיל החביון?

ראשית, מייצבים את בית־הספר כסביבה המאפשרת הזנה לצורך ההתפתחותי־חברתי של הילדים, ולא כפי שקורה כיום, כשבית־הספר נותן מענה לצורך של המבוגרים בהישגים לימודיים, בחינוך למשמעת ולציות, ובפעילויות חברתיות בעלות ערך חינוכי – בעיני המבוגרים. שנית, משתיתים את כל הקורה בבית־הספר על הצורך של הילדים לקיים חיים חברתיים, קבוצתיים ועצמאיים. חברת ילדים ההופכת בגיל זה לזולת־עצמי משמעותי לילדים, הקובעת את הנורמות, הסדר, אופי ההפסקות והשיעורים. זה נשמע אולי בדיוני, כי הורגלנו לראות במבוגרים את הזולת־עצמי האחראים הבלעדיים לחינוך ולמידה של הילדים. ודומה שקריאה כזו עלולה להקים קול צעקה. האומנם ניתן לעשות זאת? אלא שילדים בכיתה ה' לא רק שהם יכולים לעשות זאת, הם אף צמאים לעשות זאת, זקוקים לכך, ולמעשה, הם חייבים לעשות זאת – למען המשך התפתחות נפרדותם הטובה. אין הכוונה ליצור חברת ילדים מנותקת על אי של ילדים חסר מבוגרים, של כאוס ואנדרלמוסיה. הזנה חברתית אינה מסלקת את המבוגרים מחיי בית־הספר, אבל אופי הנוכחות של המבוגרים חייבת להשתנות. היא תהיה מכוונת ליצירה ולכינון סביבה התפתחותית שתאפשר לחברת ילדי הכיתה לפעול כקבוצה עצמאית, על פי סדר חברתי פנימי, בעל היררכיה וחוקים שהם תוצרים שלהם בלבד.

סדר חברתי שכזה יהיה חייב לכלול בתוכו גם את התופעה הקשה של דחייה חברתית. דחייה חברתית משרתת את הצורך בקיומו של כלי אכיפה של חברת הילדים ליצירת אחידות חברתית, שכה נחוצה להשתייכות חברתית. עם זאת, דחייה חברתית תטופל בכפפות של משי, כיוון שהיא איננה פגע רע וחולי שיש להילחם בו, לטפל בו ולרפא אותו, את הילד הדחוי או את חברת הילדים הדוחה אותו. דחייה

חברתית היא דווקא כלי רב ערך – היחיד שהוא בעל ההשפעה ועוצמה בגיל הזה – והיא מהווה את השוט שבאמצעותו חברת הילדים ממשמעת ילדים שאינם עומדים בקצב ההתפתחותי, ומסייעת להם לעלות על פסי ההתפתחות, להמשיך אל התחנה הבאה של גיל ההתבגרות.

בהיותה תופעה נורמטיבית השייכת לשלב ההתפתחותי, אין ילד בבית-הספר היסודי שלא חווה דחייה חברתית נורמטיבית (בינשטוק, 2003). כל ילד בגיל זה חווה מצב שבו קבוצת ילדים לא שיתפה אותו, התקיפה אותו, פגעה בו, נהגה בו בחוסר הגינות, בחוסר צדק, בחוסר הבנה, בזלזול, בודדה אותו, דחקה אותו אל מחוץ לפעילות חברתית. ההבדל הוא בתדירות ובעוצמה אבל כל ילד מכיר את החוויה. התופעה כל כך נפוצה, שאין בית-ספר שאינו עסוק במציאת פתרונות למצבים חברתיים קשים אלה, ועדיין, אנשי מקצוע מרגישים אוזלת-יד בהתמודדות איתה. שוב ושוב מגיעים לידיעתנו מקרים מזעזעים על מקרי התעללות קשים בילדים. בכל מקרה כזה החברה נסערת, משתלחת בילדים האכזריים, מכנה אותם "מפלצות", "חסרי לב", "כיתה רעה", "כיתה אכזרית". בתוך כך מערכת החינוך מותקפת ופועלת תוך לחצים עצומים המופעלים עליה לבדוק את הליקויים בכיתה, בבית-הספר, בילדים הדוחים, במחנכת, בילד הדחוי. החברה מגנה מעשים אלה ומענישה את הילדים המתעללים, האכזריים, ומטפלת בילדים הפגועים, לפעמים מפטרת מחנכת ולעיתים אף את מנהל/ת בית-הספר. כל הגורמים המטפלים הנוגעים בדבר – הורים, מורים, מנהלים, יועצים חינוכיים, פסיכולוגים חינוכיים – מרגישים כי הבעיות החברתיות הן מעבר ליכולתם, וכי כל התערבות וטיפול אינם מצליחים לדכא את התופעות החברתיות הקשות.

בספר זה אציג גישה חדשה לחלוטין, שחשיפתה מעוררת התנגדות מיידית כיוון שהיא דורשת שינוי מוחלט של כיוון המחשבה וההבנה של גיל זה על שלל תופעותיו השונות. כדי להבהיר את הגישה שתוצג כאן, אפתח בשתי דוגמאות משלבים התפתחותיים מוקדמים שבהן נראה כיצד הבנה של הצורך ההתפתחותי הייחודי של השלב ההתפתחותי משנה את התייחסות המבוגרים. דוגמה ראשונה היא מהשלב ההתפתחותי של גיל שנתיים וחצי. בגיל זה הילד רכושני. הוא

חש, תופס, מרגיש ורוצה שהכול יהיה רק שלו. המשחקים, הצעצועים, הממתקים, אבא ואמא, הכול שלו ורק שלו. ילד בגיל זה יכעס על ילד שתופס את הנדנדה "שלו" בגן השעשועים הציבורי. מבוגרים, שאינם בעלי ידע התפתחותי ושאינם מבינים את החשיבות ההתפתחותית לקיומה של "רכושנות" זו, עלולים להגיב באיום ובחרדה מתוך חשש שילדם נולד כשהוא בעל תכונת רכושנות קיצונית, כך שאינו יודע לחלוק עם אחרים. הם, בתגובה, יילחמו בצורך ההתפתחותי הזה, ידרשו ממנו בתוקף לחלוק עם אחרים, יבטלו את דבריו "לא! הנדנדה היא לא רק שלך!" וכו'. מתוך כוונתם הטובה לחנך את ילדם להיות חבר שותף מיטיב בחברה, הם למעשה מחבלים בהתפתחותו. דוגמה שנייה: פעוט בן שנתיים שמגיב בעקשנות – "רוצה", "לא רוצה". אלה הן תגובות התפתחותיות נורמטיביות וחשובות לגיל. בלא ידע והבנה של הצורך ההתפתחותי, הורים עלולים לטעות ולתפוס את רצונו העז של ילדם הקטן כסימן לתכונת רודנות, והם, מתוך חרדה ואימה, יילחמו ברצונו, יסיטו או ידכאו רצון זה, וגם כאן, מתוך כוונה טובה, הדבר עלול לפגוע, בסופו של דבר, בהתפתחותו של ילדם.

ההתנהגות של ילדים בגיל החביון מעוררת במבוגרים התנגדות ורצון עז להילחם ב"אכזריות" של הילדים, בנומרות החברתיות הקשות, ולהירתם באופן אוטומטי לעזרתו של הילד הדחוי. אך בדומה לדוגמאות הקודמות, מלחמה שכזו עלולה לפגוע בהתפתחותם של הילדים בשלב החביון שלהם. עלינו, המבוגרים, להבין שהחביון הוא שלב התפתחותי חשוב, שבו לילדים יש צורך התפתחותי, שעלינו להבין היטב ולעזור בסיפוקו, וזאת על מנת לאפשר לילדים המשך צמיחה והתפתחות.

לכן, הגישה שתוצג בספר זה היא:

ביתהספר הוא מצע סביבתי המספק תנאים להתפתחות מיטיבה לילדים שנמצאים בשלב שבו הם צריכים הזנה לצורך חברתי. "זולתעצמי" המספקים את ההזנה הזו הם, ברובם, חברת ילדי הכיתה. המורים וההורים ממשיכים להיות הזולתעצמי המספקים את הצרכים הבסיסיים של הילדים, אלה שהם מן השלבים המוקדמים בהתפתחות. בשלב החביון סיפוק הצרכים הללו הוא במעגל משני, שממנו הם דואגים להזנה של הזולתעצמי – חברת ילדי הכיתה.

הצורך החברתי הוא המשמעותי ביותר בגיל זה וכל מהותם של הילדים מרוכזת בסיפוקו של צורך זה. דחייה חברתית היא חלק אינהרנטי, חיוני וחשוב מההתפתחות הנפשית בשלב זה. על כך יוסבר בהמשך.

ההשלכות המעשיות של גישה זו הן:

- האכזריות שבתופעות החברתיות בגיל החביון היא הכרחית, בעלת משמעות התפתחותית, והיא אינה מעידה בהכרח על האישיות או על הרמה המוסרית של ילדים מסוימים. כל הילדים שהשתפו בדחייה חברתית יכולים להתפתח מוסרית ולהיות אנשים טובים ופרוסוציאלים בבגרותם.
- לשלב ההתפתחותי בגיל זה, על "אכזריותו", ישנה, כאמור, חשיבות רבה בהתפתחות המוסרית.
- אין להילחם בדחייה החברתית; היא משרתת את השלב ההתפתחותי.
- אין לטפל בקשיים ובליקויים ובעיוות המוסרי של הילדים. הילדים פועלים בדיוק על פי המצופה מהם מהשלב ההתפתחותי הנוכחי.
- אין להאשים את מערכת החינוך, ההורים, הילדים. אין אשמה אלא הבנה אחרת שדורשת התייחסות שונה מהמקובל. כאשר מורים יקבלו ידע וכלים, מלאכתם תיעשה בהתאמה לילדים ולצורכיהם, דבר שיוביל לכך שהילדים יהיו מסופקים ומרוצים, ובהכרח גם המורים ירגישו סיפוק מכך שהם מצליחים להביא את הילדים למצב טוב זה.
- יש לתמוך בילדים העוברים שינוי התפתחותי בגיל החביון, ועל המבוגר האחראי, קרי המורים וההורים, להימצא בעמדה נכונה ובהתאם לצורכי שלב החביון, לסייע בסיפוק הצרכים החברתיים החיוניים.

בספר זה אציג את ההבנה כי בגיל בית הספר היסודי (כיתות ב'-ה'), המכונה בספרות הפסיכואנליטית "גיל החביון", מתחולל שינוי התפתחותי נפשי ניכר. יש צורך להכיר את מאפייניו וצרכיו של השלב ההתפתחותי הזה ולהבין כיצד הדחייה החברתית משרתת אותו. בחלקו השני של הספר אציג שיטת טיפול בילדים דחויים חברתית. "שיטת המעטפות" היא שיטה שמוכיחה את עצמה כבר שנים, אף שגם היא

עברה שינוי והתפתחה. בספר זה מוצגת הגרסה המעודכנת שלה, עם ההבנה ההתפתחותית כי הילד מסוגל, כבר לאחר הפגישה הראשונה, לחולל שינוי מהיר ומיידי במצבו החברתי. החלק השלישי ידון בהיבט המערכתי כיתתי. באופן שבו על כיתה בבית-הספר היסודי להתנהל ככיתה חברתית, שבה הדחייה החברתית ממשיכה להתקיים כגורם רבי-משמעות בהתפתחות, ותוצג הדרך שבה על המערכת לנהוג כך שהילדים יקבלו מענה נכון לצורך ההתפתחותי שלהם, וזאת בלי להפעיל את הדחייה החברתית, ובכך יימנעו או לפחות יפחתו משמעותית עוצמתה וחריפותה הפוגענית. כמו כן, יוצגו קשיים מערכתיים העולים בגילאים אלה, כגון: הפרת סמכות המחנכת, נורמות כיתתיות "שליליות", ויינתנו כלים – על בסיס ההבנות ההתפתחותיות – כיצד להתמודד עימם. בחלק הרביעי תוצג גישה חינוכית כוללת על בסיס ההבנות ההתפתחותיות של שלב החביון, המובאות בספר זה.

הגישה שתוצג בספר הזה מובילה לראייה חינוכית שונה וחדשה. אף התוכניות החדשניות ביותר במערכת החינוך, שאכן מתאימות יותר לשלב ההתפתחותי ומתקרבות לצורה ולדרכים הנכונות לנהוג עם הילדים בבית-הספר (תוכניות המבוססות על למידה שיתופית, שיתופיות על בסיס תוכניות לימוד באינטרנט, "מעגלי שיח" וכדומה), ממוקדות בתכלית של לימוד הילדים: כיצד להצליח ללמד את הילדים בצורה היעילה והפורה ביותר. הגישה החינוכית שמוצגת כאן, לעומת זאת, גורסת שילדים בשלב הזה עוברים התפתחות חשובה וכי בהתפתחות זאת על הילדים לבסס חברת ילדים אוטונומית ושרק בחברה כזו נפשו הפרטית של כל ילד וילד עשויה להתפתח כראוי. לכן, המיקוד איננו בחינוך לערכים מוסריים או להישגים לימודיים, אלא ביצירת מצע בבית-הספר שבו חברת הילדים יוצרת חברה אוטונומית בעלת דינמיקה ואפיונים, שיתוארו בפרק זה, וכי הלמידה היא אומנם חלק מכך, אך אין היא העיקר. העיקר הוא ההתפתחות הנפשית של הילדים הזקוקה למצע החברתי הכיתתי בבית-ספרם. הפרק החמישי והאחרון יתמקד בתפקיד ההורים בשלב החביון